

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

АЛЕКСАНДРА ГЕОРГИЕВА КОВАЧЕВА

СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА
САМОТАТА ПРИ ДЕЦА ОТ ПРЕДУЧИЛИЩНА И
НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ

АВТОРЕФЕРАТ

за присъждане на образователна и научна степен „доктор”
по професионално направление 1. 2. Педагогика

Научен ръководител:
Проф. д-р Маргарита Колева

Благоевград
2017 г.

Дисертационният труд „Социално-педагогически аспекти на самотата при деца от предучилищна и начална училищна възраст” е обсъден на заседание на катедра „Педагогика”, Факултет по педагогика към ЮЗУ „Неофит Рилски” – Благоевград, и е насрочен за защита.

Дисертационният труд съдържа общо 300 страници, от които 68 страници са приложение. Основният текст е илюстриран с 9 схеми, 26 таблици, 52 графики и 7 изображения. Използваната литература включва 187 заглавия, от които 119 са на кирилица, 59 на латиница и 9 интернет източника.

Трудът е структуриран в постановка на проблема, четири глави, заключение, основни научни и приложни приноси, публикации, литература и приложение.

Защитата ще се състои на 23.03.2017 година от 11.00 часа в Заседателна зала № 412, УК – 1 на ЮЗУ „Неофит Рилски”.

ПОСТАНОВКА НА ПРОБЛЕМА

Актуалност

Динамично променящите се социално-икономически отношения в социума, предизвикателствата, условията на живот и взаимодействията между субектите, често са предпоставки за несъответствия между очаквания, нагласи и реалната социална ситуация, между позитивните емоционални състояния и чувството за тревожност и несигурност, което по същество е условие за появата на социалното явление „самота“. Научните изследвания показват, че социалното явление „самота“ днес е широко разпространено – от една страна, то може да се приеме като „**феномен на съвременieto**“, продуциран от т.нар. разместване на ценностните пластове в процеса на социокултурно и личностно развитие на субектите на общността, а от друга – да се свърже с тяхното онтологично развитие – от предучилищна възраст до дълбока старост.

Социалното явление „детска самота“ е един от актуалните проблеми на педагогическата наука. Реализирането на всеки възпитателен процес е невъзможно без да са познава детето, неговото усещане за взаимодействията с околните, неговото **приемане или не**, на посланията на възрастните и средата, в която живее и се развива. Трудно може да се „достигне“ до духовния свят на детето, до неговите чувства, емоции и преживявания с цел осъществяване на качествен процес на възпитание, ако педагогът, професионално и компетентно не разчита всеки детски поведенчески акт и не търси възможности за подкрепа или преодоляване на негативни изяви.

Разбира се, в българската педагогическа наука проблемите на детето, на неговото възпитание, социализация и образование са изследвани и анализирани многократно от авторите: Ж. Атанасов (1991), П. Касабова, Г. Пиръов (1998), Е. Петрова (1997), П. Николов, Хрусанов, Г., И. Иванов, Д. Денев. (1976), Д. Цветков (1994), Л. Димитров (1994, 1996), Д. Василев (1994), М. Белова, (1995), Д. Павлов (1993), Д. Батоева (1994), Е. Василева (2004), Д. Гюров (2009), Е. Рангелова (2005), Е. Янакиева (2008), М. Белова, Г. Димитрова, Н. Бояджиева, К. Сапунджиева (1997, 1998), П. Радев (2003), Д. Кр. Димитров (2012), Й. Колев (2014), Ф. Даскалова, В. Гюрова (2012), С. Чавдарова-Костова (2012, 2016), Т. Попкочев (2010), Т. Попкочев, Л. Тодорова (2007), С. Попова (2002, 2013), Е. Събева (2001), М. Колева (2013) и др..

В този контекст са и многобройните световни научни проучвания, свързани със самотата при малките деца. Първото по-значително изследване на проблема за самотата е на R. Weiss (1973). Интересно е, че някои автори смятат, че самотата е универсална емоция, усетена от почти всички лица в един или друг момент (B. Miujskovic, 1979; C. Moustakas, 1961, 1972; K. Rotenberg, 1999).

Отчита се, че самотата значително увеличава възможността от ниско социално предпочитание в детството и тревожни и депресивни симптоми в юношеска възраст (B. Kochenderfer & G. Ladd, 1996; S. Asher, J. Parkhurst, S. Hymel & G. Williams, 1990; H. Sullivan, 1968 и др.). Много от децата усещат самотата и назовават това чувство. Усещанията в ранна детска възраст за самота са подобни на тези при по-големи деца и възрастни (J. Bullock, R. Janis, 1999).

Принос в теорията по проблема имат: модел на познавателно несъответствие (B. McWhirter & J. Horan, 1996; D. Perlman & Peplau, 1982), социални умения/ поведенчески модел (S. Duck, 1992; B. McWhirter & Horan, 1996), теория за привързаността (R. Weiss, 1973, 1989), психодинамична теория (M. Hojat, 1989; H. Sullivan, 1953) и социологически модел (Gordon, 1976). A. Rokach и H. Brock (1996, 1998) предлагат петфакторен модел на причините за самота, включително категориите: личностни несъответствия, дефицити в развитието, неосъществени интимни отношения, преместване и социална маргиналност.

В план на обобщение върху теорията и практиката по проблема за „самотата“ следва да се приеме, че проучванията в по-голямата си част са фокусирани към изясняване на причините за самотата и асоциирането ѝ с други негативни поведенчески и емоционални явления. Синтезирано, независимо от разнообразните изходните позиции за конкретика или глобалност на изследванията и изведените теоретични тези, за анализ и предлагани педагогически инструменти за успешни и адекватни решения, водещо е отношението към детето и неговото детство, към необходимата социална и педагогическа среда, позволяваща актуално детско развитие и възпитание.

Проведеното предварително теоретично проучване относно социалното явление „самота“ и неговото проявление в предучилищна и начална училищна възраст дава основание да се констатира, че тази проблематика е недостатъчно изследвана в условията на българската социална общност, както и не са идентифицирани възможностите за

преодоляване на детската самота чрез компетенциите на професионалните педагози.

Именно в тази насока настоящият научен труд визира една от проблемните сфери, свързани с възпитанието и развитието на децата от предучилищна и начална училищна възраст – т.е. проблемът за детската самота.

В допълнение теоретичните ни проучвания разкриват поредица от социални факти, които задължително трябва да се разглеждат като предпоставки за поява на **самота**:

1. Нарушена е здравата връзка между поколенията. Социокултурните традиции и ценности в семейството и в общностите са нарушени – налице е все по-голяма степен на раздалеченост между поколенията. Предпоставките за това са различни, като в допълнение са и високата безработица, заминаване в чужбина на гурбет, дълъг работен ден, материално неблагополучие, самотни родители и др.;

2. Намаляване на желяещите да сключат брак и повишаване на възрастта за осъществяване на този личностен и социален акт. Тук от значение са демографската ситуация и икономическите проблеми на младите семейства;

3. Появата на т.нар. „социална недостатъчност“ т.е. липса на необходимото и достатъчно (като времетраене и качество) социално общуване на децата с връстници и възрастни. Често дори общуването с децата е непълноценно – липсват общи цели и дейности, осигуряващи социалния комфорт на детето у дома;

4. Образователните институции – детска градина и училище – често не са хармоничната позитивна среда за детско възпитание, социализация и учене. Преобладаващият информационен тип обучение и липсата на актуални за всяко дете възпитателни парадигми понякога са предпоставка за отсъствие на мотиви за общуване, за изолация и не рядко за озлобеност към обкръжението.

Икономическата, но и социалната алиенация на всички нива, разкъсваща връзката човек–човек, среща детето, което все още не е осъзнало екзистенциално себе си и няма сили да се справи с възникналите противоречия. Това прави проблема актуален и значим.

Изучаването на процесите на осъзнаване, възприемане и преживяване на самотата има своята практическа значимост и актуалност, защото тези преживявания влияят върху личностното формиране на децата от предучилищна и начална училищна възраст. Практическата актуалност на проблема е в полето на педагогическата

наука. Тя е призвана да открие причините за появата на детската самота, както и актуалния педагогически инструментариум за нейното преодоляване. Следствието от осъщественото теоретично проучване върху проблематиката „детска самота“ е възможността да се оформи схема на „Дърво на проблемите“ на децата във възрастта от 5 до 11 години - Схема №1.

Схема 1. „Дърво на проблемите“

Значимостта на проблематика „детската самота“, както и възможностите на научното познание ориентират настоящото социално-педагогическо изследване към разпознаване на социално

педагогическите условия и причини за появата на социалното явление „самота“ при деца във възрастта от 5 до 11 години. Методологическите контури на изследването са върху основата на хуманистичният и ценностно-ориентираният подход към детето. В смисъл на конкретиката е важно да се отчете, че те позволяват обективен анализ върху явлението детска самота, както и осигуряват актуалност на оформените компоненти на научното изследване.

ОБЕКТ на конкретното социално-педагогическо изследване е ***социалното явление „самота“ в предучилищна и начална училищна възраст.*** Спецификата на „самотата“ позволява тя да се определя като значимо социално явление с разпознаваеми компоненти, които могат да се регистрират, измерват и сравняват в различните възрасти. Същевременно, социалното явление „самота“ има динамичен статус, обусловен от множество фактори и причини, което по-същество се отразява върху психичните състояния на децата, върху спецификата на социалните им взаимодействия и ориентация в социума. Социалната хармония, статус и качеството на взаимодействия с детето в семейството, детската градина, училището и пр., са основополагащи за появата на детската самота.

Закономерно, на основание определения обект на настоящото социално-педагогическо изследване ***ПРЕДМЕТЪТ на изследването да е ориентиран към социално-педагогическите аспекти и измерения на самотата при деца от предучилищна и начална училищна възраст, както и към причините, които провокират появата ѝ в тази възрастова група.***

Резултатите от проведените изследвания са основа за оформяне визията на педагогическите ресурси с възможности за преодоляване на самотността на детето във възрастта от 5 до 11 години, дете с неповторима индивидуалност и динамична социалност.

Допустимо е, на основание изведените теоретични разсъждения и осъществени научни изследвания, свързани със социалното явление „самота“, както и в смисъла на научните намерения на автора, ***ЦЕЛТА*** на настоящето научното изследване да е насочена към ***разкриване своеобразието на детската самота в условията на социално-педагогическата среда.***

Така избраната цел предполага ***проучване и анализ върху значимите причини с влияние на появата на детската самота; синтезиране и конструиране на „профил“ на самотното дете във***

възрастта от 5 до 11 години; моделиране на прагматичен инструментариум за изследване на детската самота.

В контекста на определените обект и предмет на научното изследване, както и в съответствие с поставената цел е закономерно да се формулира **НАУЧНОТО ПРЕДПОЛОЖЕНИЕ**:

Предполагаме, че детската самота е предизвикана и се влияе най-вече от условията на околната среда (семейство, детска градина, училище), която създава социалния „климат“ за възпитание на детето във възрастта от 5 до 11 години.

Действително детето от предучилищна и начална училищна възраст усеща последиците от „самотата“, дори може да споделя своята тревожност, но тъй като не притежава надеждни защитни механизми, допускаме, че именно „външните“ въздействия провокират появата на своеобразно, различно по сила и динамика усещане за самота.

В смисъла на конкретиката допускаме, че съществуват значими корелационни зависимости между неблагоприятната семейна среда, отрицателният климат в детската и класната общност и негативните емоционални състояния на детето от една страна и появата на социалното явление „детска самота“ във възрастта от 5 до 11 години.

Издигнатата хипотеза определя параметрите на дисертационното изследване. Принципите, които ръководят настоящото педагогическо изследване, са: **хуманистичен**, отчитащ идеята за позитивно и успешно детско развитие в семейната, детската и класната общност; **лично ориентиран** т. е. съдействие за разкриване индивидуално-личностния потенциал на всяко конкретно дете; принцип за ролята на **водещия тип дейност**, специфична за децата от предучилищна и начална училищна възраст; **плюрализъм** в мисленето на изследователя.

Доказването на издигнатата хипотеза предполага проучвателни процедури, като чрез всеки от методите за проучване се регистрират индикации, разглеждани като рискови за конкретното дете и като предпоставки за появата на детската самота. Анализът и оценяването им е на основание определени показатели и критерии, съответстващи на изведените цел и задачи на изследването.

Организация на изследването:

Теоретико-приложното изследване в дисертационния труд на тема: „Социално-педагогически аспекти на самотата при деца от

предучилищна и начална училищна възраст” се проведе за времето от февруари 2013 година до май 2016 година.

В хода на построяването на теоретико-изследователската програма се актуализираха следните изследователски **ЗАДАЧИ**:

1. Да се разкрийт и анализират тенденциите в социално-педагогическите аспекти за „детска самота”, като се акцентира на спецификата на детството и детското социално развитие, своеобразието на детското общуване, ролята на социално-педагогическите общности (семейство, детската градина, училище), разпознаването на индивидуалните и възрастови предпоставки за появата на детската самота.

2. Да се синтезира комплексна изследователска методика със система от критерии, показатели, индикатори и инструментариум, съобразно методологическата определеност на дисертационния труд.

3. Да се изследва, констатира, анализира и докаже влиянието на социално-педагогическата среда върху появата, своеобразието и динамиката на детската самота във възрастта от 5 до 11 години.

4. Да се конструират типизирани профили на самотното дете на основата на синтезирани и обобщени резултати от проведени изследвания.

5. Да се осъществи проучване и анализ на нагласите в социално-педагогическите общности (НПО, детска градина, училище) относно самотата при деца от предучилищна и начална училищна възраст и тяхната съвместимост с българските и международни нормативни документи по проблема.

6. Да се проектира идеен Модел на педагогическа стратегия „Да общуваме с нашите деца” с превантивни и корекционни елементи, операционализирани чрез позитивни педагогически взаимодействия, с цел постигане на т.нар. режим на преодоляване на детската самота.

7. Да се предложат схеми за мрежово сътрудничество между организации и институции за справяне с проблема „самота при деца от предучилищна и начална училищна възраст”.

Етапите на изследването са както следва:

Първи етап (2013-2014): Подготвителен - теоретично проучване и анализ на педагогическата, психологическата и философската литература по изследваната проблематика, формулиране и създаване на авторска визия и определяне на концептуална рамка на изследването.

Втори етап (2014–2016): Същински – организиране, подготовка, провеждане на констатиращи изследвания с деца и ученици, педагогически специалисти, експерти от неправителствени организации, работещи на местно, областно, национално и международно равнище.

Трети етап (2016): Заключителен – обхваща процеса на систематизиране и обобщаване на резултатите от проведените изследвания. На тази основа са конструирани типизирани профили на самотното дете. Изведени са изводи и предложения за преодоляване на самотата при деца от предучилищна и начална училищна възраст. Резултатите от направения анализ са отразени в модел за мрежово сътрудничество и модел на педагогическа стратегия.

Контингентът на изследване са деца от предучилищна и начална училищна възраст – от 5 до 11 години.

Констатиращото изследване е реализирано за периода от октомври 2014 г. до февруари 2016 г.. Общият брой на изследваните деца и ученици е 130, като от тях 50 са деца от подготвителни групи на детската градина, а 80 са ученици от началното училище. От тях общо 100 деца и ученици са включени в цялостната комплексна методика. Броят на изследваните учители е 100. Броят на анкетираните представители от неправителствени организации е 21.

Изследването с деца, ученици и учители е проведено в следните детски градини и училища: II ОУ „Димитър Благоев” – гр. Благоевград, IV ОУ „Димчо Дебелянов” – гр. Благоевград, V СУ „Георги Измирлиев” – гр. Благоевград, VII СУ „Кузман Шапкарев” – гр. Благоевград, СУ „Неофит Рилски” – гр. Долна Баня, ДГ „Детски свят” – гр. Благоевград, ДГ „Ведрица” – гр. Благоевград, ДГ „Синчец” – гр. Благоевград, ДГ „Иглика” – с. Кърналово, ДГ „Радост” – гр. Гоце Делчев, ДГ „Пролет” – с. Мусомище, ДГ „Детско царство” – с. Крупник, ДГ „Детелина” – с. Огняново, ДГ „Радост” – гр. Разлог. Изследваните неправителствените организации са от територията на цяла България: гр. София, гр. Пловдив, гр. Враца, гр. Русе, гр. Сливен, гр. Благоевград, гр. Пазарджик, гр. Кюстендил, гр. Хасково, гр. Димитровград, гр. Айтос, гр. Варна, гр. Бургас.

Използваните методи за осъществяване на констатиращото изследване включват въпросник, скала за оценка на самота, беседа, рисувателен тест, разказ, анкети. Получените резултати от приложението им имат функцията да допълват и конкретизират визията на общата картина на детската самота.

След направения подбор комплексната методика за изследване включва (Схема №2):

Схема 2. Връзка между методи за диагностика и критерии

Структура и съдържание на дисертационния труд

Трудът е структуриран както следва: постановка на проблема, четири глави, заключение, основни научни и приложни приноси, публикации, литература и приложение.

В постановка на проблема е обоснована актуалността на проблема. Определени са: обект, предмет, цел, задачи, научно предположение, принципи, методи на изследване.

Първа глава „Аспекти върху детското психосоциално развитие – теоретична основа на изследването” е посветена на различни теории за детското развитие. Разглежда връзката между междуличностните взаимоотношения и появата на детската самота. Изследва семейната общност и ролята ѝ за детското развитие, възпитание и социализация като фактор, имащ влияние върху детската самота.

Втора глава „Самотата на детето във възрастта на детството” разкрива основните характеристики на самотата. Представени са социално-емоционалните предпоставки за появата на самотата, както и условията, провокиращи нейната поява в образователните институции. Направено е проучване на добрите практики в национален и световен мащаб за справяне с проблема.

Трета глава „Своеобразие и динамика на самотата при децата от предучилищна и начална училищна възраст в условията на социално-педагогическата среда” представя резултатите от проведените констатиращи изследвания. Изведените значими корелационни зависимости, причини и фактори с влияние върху самотата, позволиха конструирането на типови профили на самотното дете.

Четвърта глава „Социално-педагогически ресурси за преодоляване на явлението „детска самота” – идеен проект”, предлага необходими стъпки, модел на педагогическа стратегия и модел за мрежово сътрудничество за постигане на режим на преодоляване на детската самота

В заключението са обобщени регистрираните зависимости, фактори, резултати от проведеното изследване. Очертани са предложния за работа по проблема.

ТЕОРЕТИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Теоретичната основа на изследването е представена в първа и втора глава. В първа глава са разгледани основните аспекти от психосоциалното развитие на детето:

- **Теории за детското развитие и особености в развитието на детето от предучилищна и начална училищна възраст.**

Разгледаните концепции, позиции и постановки определят комплексния характер на детското развитие от една страна, а от друга сложната и динамична същност на явлението „самота“. Анализът показва, че съществува връзка между самотата и редица компоненти: негативни преживявания; очакванията, бъдещето, целите (А. Адлер); семейната среда, позицията на детето; липсата на взаимоотношения на любов, разбиране и подкрепа, както и на пълноценно общуване с най-близките (Д. Димитров, Р. Стаматов, М. Колева); агресивно поведение (М. Аргаил, М. Хендерсън, К. Хорни); взаимоотношения с другите (Л. Виготски, А. Адлер); типологията на личността и тип нервна система (К. Юнг, Р. Стаматов).

- **Междупersonностните взаимоотношения и връзката им с детската самота.**

Проведени са редица изследвания, които показват, че съществуват определени поведенчески и социално-познавателни различия между децата, които създават и имат добри приятелства и деца без приятелства (D. Carlson-Jones & B. Bowling, 1988; Howes, 1988; A. Mannarino, 1976; K. McGuire & J. Weisz, 1982; Jeffery Parker и Steven Asher 1993). Нещо повече, установено е, че децата с проблеми в началото на партньорските отношения и общуването, се оказват по-склонни да изпитват трудности при приспособяването на по-късен етап от живота им (Hymel, Rubin, Rowden, & LeMare; Kaplow, Fontaine, Burks, & Dodgeq 1990; Parker & Asher, 1993; Fontaine et al., 2009, Bolvin, Poulin, & Vitaro, 1994; Burks, Dodge, & Price, 1995; Coie, Lochman, Terry, & Hyman, 1992; Dodge et al., 2003; Kupersmidt, Burchinal, & Patterson, 1995; Parker & Asher, 1987; Fontaine et al., 2009).

- **Семейната общност и детското развитие, възпитание и социализация.**

Акцентът в този пункт е поставен върху позицията на фактора семейство относно взаимодействието с детето – основополагащ индикатор за появата на детската самота (К. Палешутски, 1992, Х. Гинът, 2007, М. Нојат, 1989, Л. Ненова, 1994, С. Савов и Ж. Христов,

2007 и др.). Конфликтите в семейството, стилът на възпитание оказват неимоверно влияние върху емоционалното състояние на детето, поведението му и отношенията с връстниците.

Втора глава поставя акцента върху:

- **Философски аспекти на проблема за самотата.**

Акцентът в този пункт от теоретичното проучване е насочен към неповторимостта на човешката природа (М. Хайдегер, К. Палешутски), същността на детето като единство от „вътрешно” и „външно”.

Поставя се акцент върху възможността на детето да овладее знанието и социалната среда (Зенон). Извежда се проблема за несамодостатъчността (К. Палешутски) и пренаситеността в XXI век и влиянието на ценностният дефицит сред младите (И. Великов).

- **Същност и основни характеристики на социалното явление „самота” във възрастта на детството.**

Акцентът в този пункт от теоретичното проучване е към извеждане на понятие за самота и основни нейни характеристики. Изведохме следното определение за явлението „самота” във възрастта на детството: самотата е социално явление, чиято поява се свързва с процеси на развитие на субектите на различна възраст – от предучилищна до дълбока старост. В съответствие със социалната позиция и възраст на субекта, самотата може да произведе т. нар. „изкривено пространство” за личностно развитие и включване в социалната общност. Обобщено, според различни автори самотата е чувство, което може да предизвика емоционален стрес, гняв и тревожност (Р. Стаматов, 2005; К. Палешутски, 2002; З. Ганева, 2010; Peta Chödron, 1996). Приемаме, че това определение е съвместимо с идеята и научната определеност на настоящия труд.

Най-разпространена и общоприета е следната класификацията на видовете самота: емоционална и социална (Р. Qualter & P. Munn, 2002; Р. Вайс). Изведоха се три функции на самотата (Д. Тодорова, 2014; Д. Рассел, 1989; В. Пузько, 1995; С. Корчагина, 2008): регулираща; защитна; социална функция.

- **Социално-педагогически аспекти на проблема „самота” в детска възраст.**

Извежда се значението на образователната среда за формиране на ценностната система (С. Савов и Ж. Христов, 2007). Акцентът тук е поставен върху съществуващото многообразие от социално-педагогически аспекти/гледни точки върху проблематиката „детска

самота“. Настоящото изследване е разчетено върху проследяване и влияние на фактори като: социо-емоционални предпоставки, семейство, детска и училищна общност, групи за неформални взаимодействия, неправителствени организации.

• **Проучване на добри практики в национален и световен мащаб – роля на семейството, педагогическите взаимодействия, детската общност, взаимодействия между държавния и неправителствения сектор.**

Съществува ефективна нормативна основа (Конвенция за правата на детето, Закон за социално подпомагане, Семейен кодекс), върху която да се стъпи, за да се изведат национални стандарти и методически указания за работа със самотно дете.

Секторът неправителствени организации оказва подкрепа за превенцията и преодоляването на самотата. УНИЦЕФ реализира редица кампании („Чуй ме сега! Утре може да е късно!”, „Мълчанието днес ражда викове утре”), проекти („Семейство за всяко дете”), изследвания („Ефекти върху децата, оставени от родители, които работят и живеят в чужбина“) и др..

Опит за собствено решение на проблема е резултат от теоретичните проучвания, собствени наблюдения и изследвания, представени в трета и четвърта глава: профили на самотни деца, модели за взаимодействие и педагогически условия за справяне с проблема „самота”.

СВОЕОБРАЗИЕ И ДИНАМИКА НА САМОТАТА ПРИ ДЕЦАТА ОТ ПРЕДУЧИЛИЩНА И НАЧАЛНА УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ В УСЛОВИЯТА НА СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАТА СРЕДА – КОНСТАТИРАЩИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

В емпиричните изследвания самотата се трактува като негативно състояние и се изучава по-често в определени възрастови групи – юношество, зряла възраст. Разглежда се възникването и преживяването на самотата в различни етапи от развитието или при определени социално-демографски групи.

Поради динамичността на изследваното явление „самота” и множеството фактори, които влияят на неговата поява, създадохме комплексна методика за изследване на проявите и на водещите тенденции, които се отнасят до самотата при деца от предучилищна и начална училищна възраст. На тази основа изведохме информация за факторите семейство и образователни институции, както и типови профили на самотното дете.

Резултатите от изследванията показват, че детската самота е предизвикана и се влияе най-вече от условията на околната среда (семейство, детска градина, училище), която създава социалния „климат“ за възпитание на детето във възрастта от 5 до 11 години.

Изведоха се значими корелационни зависимости между неблагоприятната семейна среда, отрицателният климат в детската и класната общност и негативните емоционални състояния на детето от една страна и появата на социалното явление „детска самота“ във възрастта от 5 до 11 години.

Получените данни по критерии са представени за деца от предучилищна и за ученици от начална училищна възраст. Резултатите са представени в процент и чрез бал: б.о. 1 – наличие на проблем и б.о. 2 – неналичие на проблем (за деца и ученици); б.о. 1 – ниско равнище на подготовка и б.о. 2 – високо равнище на подготовка (за педагози и представители на сектора НПО).

По *критерий 1. Равнище на разпознаваемост на явлението самота в условията на семейната среда*, получихме информация от метод Тест: Нарисувай рисунка на тема „Моето семейство” (по В. Хюлс и Дж. Дилео). Информацията е синтезирана по показатели: 1. Възприемане на семейната среда като неблагоприятна; 2. Наличие на тревожност у детето; 3. Наличие на конфликти в семейството; 4. Наличие на чувство на непълноценност у детето; 5. Наличие на

враждебност в семейството. Оценката по отделните показатели формираме от индикатори: 1. Композиционни елементи – брой и разположение; 2. Наличие на шриховка и натиск на линията; 3. Препятствия между фигурите; 4. Присъствие на членове на семейството; 5. Присъствие на автора; 6. Агресивни позиции на фигурите; 7. Използвани цветове. Данните по този критерий са представени в таблица №1.

Критерий 1. Разпознаваемост на явлението самота в условията на семейната среда					
<i>Показатели</i>				<i>Индикатори</i>	
Метод: Тест Нарисувай рисунка на тема „Моето семейство“ (по В. Холмс и Дж. Дилес)	1. Възприемане на семейната среда като неблагоприятна				Индикатор 1
	б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем		Индикатор 2
	ДГ 20 %	У-ще 26%	ДГ 80%	У-ще 74%	Индикатор 3
					Индикатор 4
	2. Наличие на тревожност у детето				Индикатор 5
	б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем		Индикатор 6
	ДГ 22%	У-ще 22%	ДГ 78%	У-ще 78%	Индикатор 7
	3. Наличие на конфликт в семейството				
	б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем		
	ДГ 34%	У-ще 10%	ДГ 66%	У-ще 90%	
	4. Наличие на чувство на непълноценност у детето				
	б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем		
	ДГ 22%	У-ще 14%	ДГ 78%	У-ще 86%	
	5. Наличие на враждебност в семейството				
	б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем		
ДГ 26%	У-ще 12%	ДГ 64%	У-ще 88%		

Резултатите в двете целеви групи не се открояват значително. Тревожен е фактът, че доста е висок процентът на децата и учениците, които приемат като неблагоприятна семейната среда, често срещано е наличието на тревожност, враждебност и конфликти в семейството.

По *критерий 2. Равнище на разпознаваемост на явлението самота в условията на детската група и училищния клас*, получихме информация от метод Тест: Нарисувай рисунка на тема „Аз в групата на моите връстници” / „Аз в класната стая с моите връстници” (по Мария Бьокова). Информация получаваме по показатели: 1. *Наличие на негативни емоционални състояния в детската и класната общност;* 2. *Наличие на негативно отношение към връстниците;* 3. *Наличие на*

негативно отношение към учителя. Оценката по отделните показатели формираме от индикаторите: 1. Детето рисува само заданието; 2. Детето рисува заданието с допълнителни елементи (детска площадка/класната стая, други); 3. Детето се изобразява само в стаята или на улицата; 4. Цветово решение на рисунките; 5. Наличие и начин на изобразяване на педагога. Данните по този критерий са представени в таблица №2.

Критерий 2. Разпознаваемост на явлението самота в условията на детската група и училищния клас					
	Показатели				Индикатори
Метод: Тест Нарисувай рисуваkana тема „Аз в групата на моите връстници“ / „Аз в класната стая с моите връстници“ (по Мария Бъкова)	1. Наличие на негативни емоционални състояния в детската и класната общност				Индикатор 1 Индикатор 2 Индикатор 3 Индикатор 4 Индикатор 5
	б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем		
	ДГ 34%	У-ще 24%	ДГ 66%	У-ще 76%	
	2. Наличие на негативно отношение към връстниците				
	б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем		
	ДГ 42%	У-ще 30%	ДГ 58%	У-ще 70%	
	3. Наличие на негативно отношение към учителя				
	б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем		
	ДГ 50%	У-ще 46%	ДГ 50%	У-ще 54%	

Наличието на негативни емоционални състояния и преживявания е фактор за поява на самота. В сравнение с резултатите от първи критерий тук имаме повишение на процентите в негативно отношение. Рисунките на децата често сигнализират за негативни отношения, изолираност от групата. Често от рисунките липсва фигурата на педагога, което е тълкувано като отрицателно отношение и незначимост на фигурата му, което също е от значение за анализа.

По критерий 3. Осмисляне на явлението самота, данните са както следва:

Информация по показател 1. Разбира и изразява смисъла на различните позитивни и негативни емоционални състояния, съответно индикатор 1. Дава правилни определения за повечето нравствени качества и емоционални състояния, получаваме информация от метод Методика „Беседа“ (по И. Дерманова).

По показател 2. *Разбира ролята на позитивните и негативните преживявания в процеса на общуване с връстници и педагози в детската и класната общност*, получаваме информация от метод Тест „Весел – тъжен” (по И. Дерманова) по индикатори: 2. Отдава значение на бележка; 3. Отдава значение на непосредствените отношения с учителите; 4. Отдава значение на отношенията „Учител-урок”; 5. Отдава значение на съдържанието на дейността в детската/класната общност. Данните са представени в процент за всяка от двете целеви групи по отношение на отдаване на значение на всеки от индикаторите и се прави връзка със значими за съответната възраст преживявания и тяхното изменение. Процентите са средноаритметични на представените стойности съответно на двете категории състояния: „весел”– „тъжен”.

По показател 3. *Изпитва последиците от самотата и може да ги назовава*, резултатите са представени в процент по индикатори 6. *Казва, че се чувства самотен/а* и 7. *Назовава и проявява някои от индикаторите за социална тревожност*, спрямо използваните методи за тази възраст: Въпросник (по Luigi Bonetti) и Скала за самота (UCLA Loneliness Scale). Данните са представени в таблица №3.

Критерий 3. Осмисляне на явлението самота					
		Показатели		Индикатори	
Метод:Методика „Беседа” (по И. Дерманова)	1. Разбира и изразява смисъла на различните позитивни и негативни емоционални състояния			Индикатор 1	
	Индикатор 1			Индикатор 2	
	б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем		Индикатор 3
	ДГ 26%		ДГ 74%		Индикатор 4
	У-ще 28%		У-ще 72%		Индикатор 5
Метод: Тест „Весел-тъжен” (по И. Дерманова)	2. Разбира ролята на позитивните и негативните преживявания в процеса на общуване с връстници и педагози в детската и класната общност			Индикатор 6	
	Индикатор 2			Индикатор 7	
	ДГ 16%		У-ще 28%		
	Индикатор 3				
	ДГ 54%		У-ще 42 %		
	Индикатор 4				
	ДГ 5%		У-ще 9 %		
	Индикатор 5				
ДГ 24 %		У-ще 20 %			

Метод: Въпросник (по Luigi Bonetti)	3. Изпитва последиците от самотата и може да ги назовава	
	Индикатор 6	
	б.о. 1 – наличие на проблем	б.о. 2 – неналичие на проблем
	У-ще 10,50%	У-ще 85%
	Индикатор 7	
	б.о. 1 – наличие на проблем	б.о. 2 – неналичие на проблем
У-ще 17 %	У-ще 83%	
Метод: Скала за самота (UCLA Loneliness Scale)	Индикатор 6	
	б.о. 1 – наличие на проблем	б.о. 2 – неналичие на проблем
	У-ще 8%	У-ще 92%

Анализът на данните посочва, че децата разбират основни емоционални негативни и положителни състояния. Съществува обаче разлика в значимите моменти от живота в образователните институции при двете целеви групи. Водещо място заемат непосредствените отношения в живота на децата и учениците.

Това, което прави впечатление е, че в начална училищна възраст стават все по-значими конкретните бележки и отношенията учител – урок. От това следва да изведем важни моменти от живота на децата и значението им за комфорта в емоционален план.

Наред с методите за изследване на контингента лица, се проведе и изследване с представители от сектора НПО и учители, което допълни картината на състоянието на изследвания проблем. Методите са следните: Анкета с педагози в детски градини и училища и съответно за другата изследвана група - Анкета за проучване и анализиране на нагласите в сектора НПО. Резултатите от тези изследвания ни дават информация по *Критерий 4. Готовност на социално-педагогическите общности (педагогически институции и НПО) за работа по проблема „самота при децата“*. Изведените показатели са: *1. Знания, подготовка и мотивация на педагогическите специалисти за работа по проблема и 2. Знания, подготовка и мотивация на експертите от сектора НПО за работа по проблема*. Оценката е направена според следните индикатори: 1. Разпознава проблема самота при деца; 2. Притежава опит в работата със самотно дете от предучилищна и начална училищна възраст; 3. Проявява

желание за работа по проблема самота при децата; 4. Приема проблема „самота при децата” като нарушение на техните права. Данните са представени в таблица № 4.

Критерий 4. Готовност на социално-педагогическите общности (педагогически институции и НПО) за работа по проблема „самота при децата”

	<i>Показатели</i>				<i>Индикатори</i>	
Метод: Анкета с педагози в детски градини и училища	1. Знания, подготовка и мотивация на педагогическите специалисти за работа по проблема				Индикатор 1 Индикатор 2 Индикатор 3 Индикатор 4	
	Индикатор 1					
	б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем			
	ДГ 20%	У-ще 15%	ДГ 80%	У-ще 85%		
	Индикатор 2					
	б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем			
	ДГ 65%	У-ще 45%	ДГ 35%	У-ще 55%		
	Индикатор 3					
	б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем			
	ДГ 15%	У-ще 10%	ДГ 85%	У-ще 90%		
	Индикатор 4					
	б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем			
	ДГ 70%	У-ще 70%	ДГ 30%	У-ще 30%		
	Метод: Анкета за проучване и анализиране на нагласите в сектора НПО	2. Знания, подготовка и мотивация на експертите от сектора НПО за работа по проблема				
		Индикатор 1				
б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем				
41%		59%				
Индикатор 2						
б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем				
67%		33%				
Индикатор 3						
б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем				
14%		86%				
Индикатор 4						
б.о. 1 – наличие на проблем		б.о. 2 – неналичие на проблем				
33%		67%				

По отношение на изследваните експерти в лицето на учители и членове на неправителствени организации, можем да направим заключението, че те назовават явлението „самота” и формулират определение за „самотно дете” и „самота при деца”, но често тези определения са неточни. Доста е висок процентът на тези, които нямат опит в работата със самотно дете.

Като положителен аспект отбелязваме високото равнище на мотивация и желание и на двете групи да се запознаят по-подробно с проблема и да работят по проекти и инициативи, свързани с неговото преодоляване и овладяване.

Осъществените констатиращи изследователски процедури по проблема и резултатите от статистическа обработка на получените данни са основание за конструиране типизиран **профил на самотни деца**, разглеждан като базов ориентир за разкриване причините за появата на явлението „самота“ при деца от предучилищна и начална училищна възраст, както и за инициране на дейности, свързани с преодоляването му. Всеки от типовете профили синтезира в същността си различни по обхват и сила на въздействие индикатори, като тяхното взаимодопълване и зависимости осигуряват определена степен на разпознаваемост на самото явление.

Конструирането на **типовия профил на самотното дете** и познаването му от педагозите в детските градини и началното училище е възможност за актуално педагогическо взаимодействие с цел стимулирани и помощ за хармоничното възпитание, социализация и развитие на детето. От друга страна типовият профил дава информация за наличието на тревожност, чувство на непълноценност, самота, неразбраност, изолираност и др.. В по-общ план подобни процедури подпомагат процеса на изготвяне на педагогическа стратегия за работа със самотно дете.

Конструираните профили на самотни деца, са както следва (изобр. 1, 2 и 3):.

ПЪРВИ Профил – най-широко разпространен

Отношения в семейна среда

- * Не преобладава наличие на неблагоприятна семейна среда.
- * Преобладава наличие на тревожност у детето.
- * Липса на конфликти в семейството.
- * Преобладава наличие на чувство на непълноценност у детето.
- * Липса на враждебност в семейството.

Равнище на осмисляне на явлението самота

- * Преобладава наличие на разбиране и изразява смисъла на различни позитивни и негативни емоционални състояния.
- * Дава правилни определения за повечето нравствени качества и емоционални състояния.
- * Преобладава разбиране ролята на позитивните и негативните преживявания в процеса на общуване с връстници и педагози в детската и класната общност.
- * Преобладава наличие на разбиране на последиците от самотата и може да ги назовава. **Констатира се индикатори за чувство на самота:**
 - >Преобладава наличието на чувството за липса на човек, с когото да общува;
 - >Преобладава наличието на чувството на самота;
 - >Преобладава наличието на чувство на липсата на близък човек;
 - >Не преобладава наличието на чувство на неразбраност от близкото обкръжение;
 - >Липсана изолираност от другите.

Констатирант се индикатори за социална тревожност:

- > Не преобладава наличие на нервност при среща с нови хора;
- > Не преобладава наличие на срамежливост при среща с непознати хора;
- > Не преобладава наличие на нервност при разговор с непознати деца;
- > Преобладава наличие на нервност при среща с определени хора;
- > Преобладава наличие на чувство на самота и усещане за липсата на човек, с когото да разговаря.

Отношения с връстници и педагози в условията на детската група/училищния клас

- * Не преобладава наличие на негативни емоционални състояния в детската и класната общност.
- * Липса на негативно отношение към връстниците.
- * Липсана негативно отношение към учителя.

Изобр. 1

ВТОРИ Профил – широко разпространен

Отношения в семейна среда

- * Преобладава наличие неблагоприятна семейна среда.
- * Преобладава наличие на тревожност у детето.
- * Преобладава наличие на конфликти в семейството.
- * Липса на чувство на непълноценност у детето.
- * Преобладава наличие на враждебност в семейството.

Равнище на осмисляне на явлението самота

- * Не разбира и не изразява смисъла на различните позитивни и негативни емоционални състояния.
- * Не дава правилни определения за повечето нравствени качества и емоционални състояния.
- * Липса на разбиране ролята на позитивните и негативните преживявания в процеса на общуване с връстници и педагози в детската и класната общност.
- * Липса на разбиране на последиците от самотата и не може да ги назовава. **Констатиран се индикатори за чувство на самота, които обаче са неосъзнати от децата:**
 - >Преобладава наличието на чувството за липса на човек, с когото да общува;
 - >Преобладава наличието на чувство на самота;
 - >Преобладава наличието на чувство на липсата на близък човек;
 - >Преобладава наличието на чувство на неразбраност от близкото обкръжение;
 - >Преобладава наличието на изолираност от другите.

Констатиран се индикатори за социална тревожност, които обаче не са осъзнати от децата:

- >Преобладава наличие на нервност при среща с нови хора;
- >Преобладава наличие на срамежливост при среща с непознати хора;
- >Преобладава наличие на нервност при разговор с непознати деца;
- >Преобладава наличие на нервност при среща с определени хора;
- >Преобладава наличие на чувство на самота и усеща липсата на човек, с когото да разговаря.

Отношения с връстници и педагози в условията на детската група/училищния клас

- * Преобладава наличие на негативни емоционални състояние в детската и класната общност.
- * Преобладава наличие на негативно отношение към връстниците.
- * Липса на негативно отношение към учителя.

ТРЕТИ Профил – слабо разпространен

Отношения в семейна среда

- * Не преобладава наличие на неблагоприятна семейна среда.
- * Преобладава наличие на тревожност у детето.
- * Липса на конфликти в семейството.
- * Липса на чувство на непълноценност у детето.
- * Липса на враждебност в семейството.

Равнище на осмисляне на явлението самота

- * Преобладава наличие на разбиране и изразява смисъла на различни позитивни и негативни емоционални състояния.
- * Дава правилни определения за повечето нравствени качества и емоционални състояния.
- * Преобладава разбиране ролята на позитивните и негативните преживявания в процеса на общуване с връстници и педагози в детската и класната общност.
- * Преобладава наличие на разбиране на последиците от самотата и може да ги назовава. **Констатира се индикатори за чувство на самота:**
 - >Преобладава наличието на чувството за липса на човек, с когото да общува;
 - >Не преобладава наличието на чувството на самота;
 - >Не преобладава наличието на чувство на липсата на близък човек;
 - >Не преобладава наличието на чувство на неразбраност от близкото обкръжение;
 - >Не преобладава наличие на изолираност от другите.

Констатирант се индикатори за социална тревожност, които обаче не са осъзнати от децата:

- > Не преобладава наличие на нервност при среща с нови хора;
- > Преобладава наличие на срамежливост при среща с непознати хора;
- > Липсва на нервност при разговор с непознати деца;
- > Преобладава наличие на нервност при среща с определени хора;
- > Преобладава наличие на чувство на самота и усещане липсата на човек, с когото да разговаря.

Отношения с връстници и педагози в условията на детската група/училищния клас

- * Преобладава наличие на негативни емоционални състояния в детската и класната общност.
- * Преобладава наличие на негативно отношение към връстниците.
- * Липсва на негативно отношение към учителя.

Изобр. 3

Резултатите от проведените изследвания проявяват динамиката на факторите от семейната среда, класната и детската общност, като и личностните характеристики на изследваните деца.

Въпреки, че факторите от сферата на семейните отношения в отделните профили са с различен интензитет, общото и при трите профили е наличието на тревожност. Забелязваме припокриване при *първи и трети профил* по четири от индикациите в тази област. И при двата профила родителите са с висок икономически статус. И при двата профила имаме или липса на постоянно родителско присъствие, или липса на достатъчно отделено време за детето.

При *първи профил* става въпрос най-често за отсъствие, поради заминаване на гурбет в чужбина на един от родителите. Най-често това е бащата. Децата споделят: „Липсва ми!”, „Когато го видя му казвам, че го обичам?”, „Особено ми липсва на рождения ми ден.”. Вуйчото (в един от случаите) е човекът, който се опитва да замести неговото присъствие. При деца от този профил не индикирахме сериозни проблеми с връстниците на тази възраст (Графика №5). Тези деца обаче нямат много приятели. Забелязва се проява на ниско

самочувствие, чувствителност, тревожност в определени ситуации. В някои от ситуациите и при среща с определени хора те са нервни (Графика №4). Не можем да твърдим, че преобладава наличие на неблагоприятна семейна среда, поради осигуреността на детето и липсата на конфликти и враждебност, но все пак се усеща липсата на родителското присъствие (Графика №2), на значим човек, с когото да споделя, чувства се самотен/а (Графика №3). В този случай проличава значимостта на социалната легитимност като функция на бащата. В някои от случаите липсват и двамата родители. Това е най-често при раздяла, когато самотният родител е принуден да осигури финансово детето си и го оставя на грижите на бабата и дядото. В предучилищна и начална училищна възраст децата все още са емоционално зависими от родителите си, но смятаме, че с възрастта този емоционален дефицит би се модифицирал във фрустрации и безконтролие. В този случай чувствата са противоречиви. От една страна е тежестта от избора на родителите (да заминат, за да осигурят добър стандарт на живот на семейството), а от друга страна е самотата. Липсата на грижа, на фамилна среда, на базисно присъствие, може да се обърне навън (в отношенията с връстниците и др.), но може да се обърне и навътре.

Родителите изпитват вина в много от случаите и компенсират с пари и вещи. Това обаче превръща децата в готованци, които смятат, че в живота трябва да получават всичко наготово. Тази самостоятелност, която си мислим, че те са придобили се оказва илюзиерна. Сложността на този профил изисква оказване на психологическа, педагогическа помощ, но и подкрепа на много високо ниво – държавно.

Следващият сходен с този профил, но трети по разпространение в конкретната извадка е *трети профил*. Това се деца от финансово стабилни семейства. Децата страдат от липса на внимание и ласки от тяхна страна. Не се забелязват сериозни конфликти в семейството. Липсва чувство за непълноценност (Графика №2). Не са характерни проблеми с връстниците и учителите (Графика №5). Често тези деца са срамежливи, нервни при среща с някои хора (Графика №4). Самотата е силно изразена. Липсва човек, с когото да споделят преживяванията и емоциите си (Графика №3).

Онази перманентна липса на фамилна подкрепа при първи профил, тук липсва. Липсата на внимание и ласки се компенсира от подаръци и добър стандарт на живот. При проявено желание от страна

на родителите и добро управление на личното време, самотата би била лесна за преодоляване.

Във *втори профил* са деца, чиито родители са с ниско образование или без образование. Те принадлежат към ромски етнос. Тези деца не общуват с връстниците си, защото често са отбягвани и изолирани. Причините за това са: лоши хигиенни навици, често боледуване др.. Видимо не се забелязва чувство за непълноценност, въпреки ниските учебни резултати. Напротив съвместно със силно изразената срамежливост (Графика №4), те демонстрират самочувствие. Нерядко са нервни. Налично е негативно отношение към връстниците, а животът в образователната институция е място, изпълнено с негативни емоции (Графика №5). Няма с кого да разговарят за значими моменти от живота им (Графика №3), тъй като родителите им не смятат и не намират това за необходимо. Интересен е този профил с това, че тези деца казват „Чувствам се самотен!”, но тук защитните механизми са сведени до много ниско ниво. Те не осмислят своето положение и негативните последици. Условието, при които живеят, са от изключително значение за появата на самота (Графика №2). Децата нямат възможност да се подготвят пълноценно за училище/детска градина – липсва компютър, лично пространство, бюро и др..

Самотата при деца от този профил е от доста комплексен характер. Тук влияние оказват културните особености, установените моделите на поведение при този етнос. Преодоляването на самотата и социалната изолация е възможно и зависи от дългосрочна и навременна подкрепа на учители, психолози, образователни медиатори към общините, работа с родителите. В противен случай самотата би се превърнала в хронична, а социалните конфликти в още по-изострени.

Самотните деца във възрастта от 5 до 11 години са по-скоро пасивни и рядко агресивни. Отношенията с връстниците са положителни и не се наблюдават сериозни конфликти и агресивни прояви.

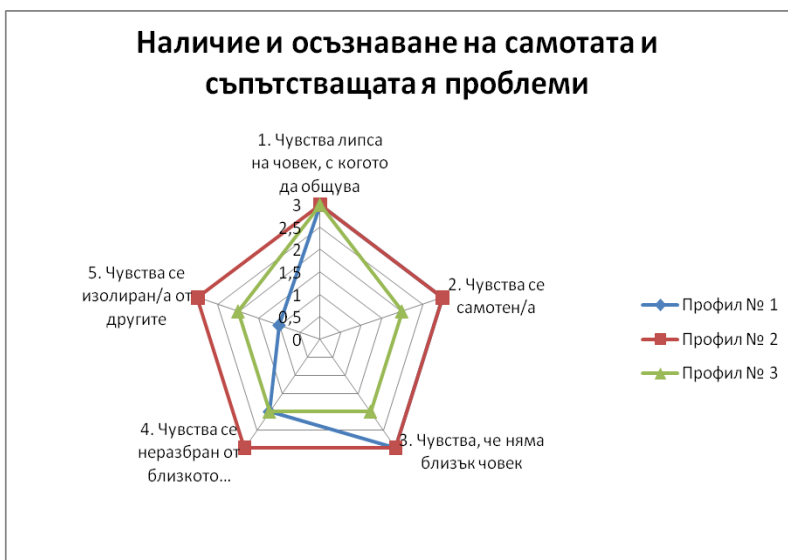
От изследването не можем да изведем зависимост между брой на деца в семейството и наличие на самота. Резултатите от извадката показват равномерно разпределение на самотните деца при семейства с едно, две или повече деца.

Проученото влияние на факторите извежда съществени данни за детерминантността на характеристиките на самотните деца,

проявени в профилите на деца от предучилищна и начална училищна възраст. Обобщените данни по профилите са представени на графики №2, №3, №4и №5.

Графика 2.

Графика 3.

Графика 4.

Графика 5.

Самотните деца често не искат да покажат слабост. Те са приели, че това е съдбата им. В училищна среда те се чувстват различни, особено тези, чиито родители са далеч или пък нямат време. Децата усещат присъствието на другите родители, които постоянно се интересуват от своите деца. Това ги прави още по-самотни, а от друга страна пък ги „товари” с „тежестта”, че са сами и сами трябва да се справят с трудностите и проблемите. Чувстват се сякаш „всичко пада върху тях”. Положителен аспект е това, че израстват по-самостоятелни. До колко тази самостоятелност е реална и в дългосрочен план, ще покажат следващите няколко десетилетия. Важното е тези деца да не повтарят модела на своите родители.

СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИ РЕСУРСИ ЗА ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА ЯВЛЕНИЕТО „ДЕТСКА САМОТА“ – ИДЕЕН ПРОЕКТ

Да се определи с няколко точни израза или да се дефинира детската самота е безкрайно сложна задача, особено при децата от предучилищна и начална възраст. Сложна, поради многообразието и динамиката на проявление, както и поради „вместването“ ѝ в двете крайности на поведенческия акт – от примиреност, страх и безпомощност до нападателност, враждебност, агресия. Сложна и поради спецификата на възрастовото детско развитие от 5 до 11 години – бързо физическо развитие, трудности в процеса на социалното „вписване“ на детето в социума, своеобразие на психика и психични емоции и преживявания.

Много важно е обаче да се уточни, че социокултурната среда в която живее и се развива детето, както и образователната среда в детската градина и училище, са сред водещите фактори с влияние както върху появата, така също и върху преодоляването на самотата в детска възраст. Не става дума само за традиционно отглеждане и грижа за физическото оцеляване на детето в семейството, а преди всичко за позитивното и развиващо взаимодействие с него, за приемане на неговата позиция на равнопоставен член на общността, както и за зачитане на неговите интереси и потребности, за оценяване на неговите постижения. От другата страна е детската общност от връстници в детската занималня или класната стая – тя също трябва да има функцията на перманентно усъвършенстващ се „организъм“, на хармонично действащ ресурс за регулация на детските емоционални преживявания, както и за преодоляване проявите на самота. Инициативите на педагогическата общност в този план безспорно са от съществено значение. Оpozнаването на детето, на неговите психосоциални и поведенчески ресурси, на неговото скрито или открито „приемане или отхвърляне“ на социалната среда, всичко това е част от проекта за адекватна възпитателна практика, насочена към конкретното дете. Цялостната визия на образователната среда с нейната често безличност и излишна дидактичност също благоприятства условия, продуциращи детска самота. Промяната и усъвършенстването ѝ в смисъла на адекватна на детското развитие социално-образователна общност е следващата стъпка.

Разбира се, абсолютен приоритет трябва да имат съвместните действия и позитивно сътрудничество между т.нар. външни фактори –

семейството, детската градина и училищна общност. Твърдението е и в контекста на издигнатото и доказано чрез проведеното изследване научно предположение.

В смисъла на поставената цел и изводите от направеното проучване е обосновано да се конструира идеен проект на социално-педагогически ресурси за преодоляване на явлението „детска самота”, състоящ се от:

➤ **Режим за преодоляване на детската самота – необходими стъпки.** В схематичен план той включва - Схема №3:

Схема № 3. Постигане на режим на преодоляване на детската самота

• **Първа стъпка:** *Разпознаване на социалното явление „самота“ при деца от предучилищна и начална училищна възраст. То има комплексна характеристика, като съвкупността от разпознати компоненти продуцира конструирането на типизирани профили на самотното дете.* Въпреки това бихме могли да изведем основни характеристики, които да спомогнат за разпознаването на проблема на по-ранен етап. Това би спомогнало педагозите в процеса на преодоляване на детската самота. За тази цел е изготвен модел на педагогическа стратегия.

• **Втора стъпка:** *Помощ на детето от предучилищна и начална училищна възраст за да осъзнае наличието на явлението*

„самота“ в процеса на своето взаимодействие с околния свят. Важно е да се отчете, че детето във възрастта от 5 до 11 години притежава механизми за неговата регулация (агресия, гняв, инициатива за действие, притеснение, плач, изява на негативни емоции пр.), но най-често те са слабо въздействащи и неактивни с цел преодоляване. Анализът на резултатите от проведеното изследване показва, че децата констатираят явлението „самота“ и реагират на него. Тази реакция авторите наричат **автостратегия** за преодоляване на самотата.

В процеса на регулация на самотата от особено значение е умението на детето да *„опознае себе си“* и да мотивира за себепознание. Това изисква и рефлексия върху собствените действия и поведение в социалната общност в съответствие с регламентираните в нея правила.

- **Трета стъпка: Познаването на детето и неговата определеност като „самотно“ предполага етапност на проучвателните процедури** (на ниво образователна институция), като на всеки етап се акцентира върху конкретни причини и следствия, върху тяхното регистриране като рискови за детето, както и върху съответното планиране и стратегия за оказване на помощ - Схема №4.

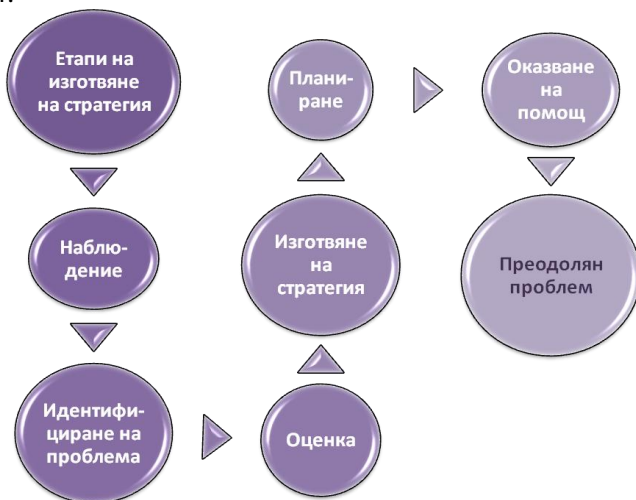

Схема № 4. Етапи на изготвяне на стратегия за преодоляване на самотата при деца

➤ **Модел на педагогическа стратегия „Да общуваме с нашите деца”** с превантивни и корекционни елементи, разгърнат върху позитивни взаимодействия на равнища „родител - дете – педагог” . Моделът съчетава две информационни ядра, които са логически обвързани.

Теоретична, чрез която се предлагат стъпки за създаване на педагогическа стратегия, съпътстван с анализ на основните проблеми, които провокират самота при децата. Предлагат се идеи и варианти за организация на образователната среда.

Практическа, предлагаща набор от инструменти, които педагозите и/или родителите да използват в процеса на взаимодействие с децата и учениците.

Цели на модела на педагогическата стратегия „Да общуваме с нашите деца”:

1. актуализиране на разбирането за индивидуалните и педагогическите ценности, разглеждани като норми, регламентиращи педагогическото взаимодействие и определящо и свързващо звено между обществения мироглед в областта на образованието и дейността на педагога;

2. преосмисляне на тенденциите в предучилищната и началната училищна педагогика и ситуиране на ново равнище на съвместимост между индивидуалните ценности и потребности и педагогическите такива, с цел адекватност на общуването с децата за преодоляване на детската самота;

3. обогатяване на педагогическите практики за предотвратяване на появата на самота при децата и приоритетно избиране на детската индивидуалност като ценност.

Принципи:

- уважение на детската индивидуалност;
- уважение на чуждото мнение и поверителност при себеразкритието в детската група/ училищния клас;
- изслушване на мнението на децата;
- избягване на персоналната критика;
- разбиране на мирогледа на другия;
- колаборация при осъществяване на педагогическото взаимодействие на равнище „родител – дете – педагог”.

Съдържанието на моделът е със следната структура:

Увод – Представяне на актуалността на проблема и необходимостта от педагогически стратегии (J. Karlow, R. Fontaine et al., 2000; J. Parker & St. Asher, 1993).

Теоретична част – *дава отговор на въпроса: „Как да създадем успешна педагогическа стратегия за постигане на „режим на преодоляване на детската самота“?“*

Представени са етапите, през които се минава при разработването и реализирането на една стратегия, както и подходящи методи, форми и средства.

Практическа част – *дава отговор на въпроса: „Защо е необходима педагогическа стратегия?“*. Формулирани са целите и принципите на работа. Спрямо основните източници на самота у децата и емоционална несигурност са предложени инструменти за справяне с проблема „самота при деца от предучилищна и начална училищна възраст“ в следните направления:

Инструменти за работа при наличие на самота в резултат на развод

Инструменти за работа при наличие на самота в резултат на конфликти между родителите

Инструменти за работа при наличие на самота при деца, които живеят далеч от своите родители

Инструменти за работа при наличие на самота в резултат на страх от изоставяне

Инструменти за работа при наличие на самота в резултат на конфликти в приятелското обкръжение

Инструменти за работа при наличие на самота при агресивни деца

Инструменти за работа при наличие на самота при преместване или постъпване в нова образователна среда

Инструменти за работа при наличие на самота при надарени деца

Инструменти за работа при наличие на самота в резултат на загуба на любим човек или животното

➤ **Модел за мрежово сътрудничество между организации и институции** за справяне с проблема „самотата при деца от предучилищна начална училищна възраст“ (Схема №5):

Анализът на данните определи следните пет типа ръководни дейности за успешната реализация на модела, които представляват и своеобразни етапи на развитие на мрежата:

- **ухажване** – привличане на потенциални партньори и инициране на предложения за нов тип мрежови дейности;
- **изравняване** или създаване на хоризонтална структура. Тук е важно чрез индивидуални или групови преговори да се изготви план на мрежата и да се извършват промени във вижданията на партньорите в съответствие с определената цел и визия;
- **действащи контакти** – създаване на условия за структурирани дейности на сътрудниците да работят заедно чрез графици, планове, сценарии;
- **внедряване и осигуряване на постиженията** – институционализиране на мрежата чрез официални връзки в рамките на и между детските градини/ училищата/ обслужващите звена и системно споделяне на знания и добри практики. Създават креативни форуми, междуучилищни екипи за допитване, обучение на групи и др.;
- **пренасочване** – мрежата може да се нуждае от активизиране или сплотяване, както и да бъде открита потребност от нови партньорства (А. Ковачева, 2012).

За реализацията на модела се предвиждат следните дейности: работни срещи; развитие на стратегии, както за механизъм за работа на мрежата, така и за действие при конкретни казуси (могат да се използват инструментите, които са развити в модел на педагогическа стратегия „Да общуваме с нашите деца”); обучителни семинари с педагогически специалисти; семинари; информационни кампании; създаване на информационен портал за мрежово сътрудничество (добър пример е eTwinning).

Регионалните управления на образованието също са добри партньори, които биха оказали методическа подкрепа и координиране на дейността на педагогическите специалисти. В помощ са сформирани в училищата и в детските градини екипи за подкрепа за личностното развитие (чл. 188, ал. 1 от ЗПУО).

В следствие на горепосочените приоритетни дейности се създават условия за обмен на иновативни педагогически практики и контрол. Организационно-координиращите дейности, съвместно с представители на общините и Дирекция „Социално подпомагане”, допринасят за оптимизиране на дейността на модела за мрежово сътрудничество.

Изведените стъпки и идейни проекти на модели, са насочени към оптимизиране на педагогическите условия за преодоляване на детската самота:

- Постигане на резилианс;
- Взаимоотношения на равнище родител – дете – педагог: подпомагане на развитието на чувство за принадлежност към детската/ класната общност; насърчаване присъствието/ участието на близки хора (учител, психолог, родител, приятел); развитие на умения за включване в образователните и игровите дейности;
- Емоционални умения: усвояване на умения за овладяване на емоциите без това да провокира проява на самота, вина или друго негативно психическо състояние;
- Компетентности на педагога да накара децата да осъзнаят правилно случващото им се. Необходимост от изграждане на ценности ориентири;
- Оптимизъм: позитивно и изпълнено с надежда поведение.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

През последните няколко години в общественото пространство, в педагогическата практика, на ниво държавна администрация, на академично ниво, все по-често се говори за самота при децата. В съвременното ни общество, в 21. век, едно от най-значимите права на детето, а именно, да бъде обичано и обграждано с нужното му внимание е поставено под въпрос. В този контекст все по-актуален е проблемът за разработването и прилагането на механизъм на национално ниво и педагогически условия, които да спомогнат за възпитанието на детето, така че да се сведе до минимум вероятността от поява на самота. Важно е да се отбележи, че в момента не се използва пълния капацитет на административно и нормативно ниво. Необходимо е да се обединят усилията на всички, за да се стопира самотата на време.

С оглед на реализираното проучване е допустимо да се направят следните предложения за работа по проблема:

- В следствие на доказване на предположението, че детската самота е предизвикана и се влияе най-вече от условията на околната среда (семейство, детска градина, училище), е необходимо оптимизиране на социалния „климат“ за възпитание на детето във възрастта от 5 до 11 години.

- Детето от предучилищна и начална училищна възраст усеща последиците от „самотата“, дори може да споделя своята тревожност, но не притежава надеждни защитни механизми. Това изисква създаването на педагогически условия за превенция и преодоляване на самотата.

- Необходимо е актуализация на познанието на педагозите за детското психосоциално развитие, за особеностите при усвояване на социалния опит на детето, за спецификата на възпитанието в съвременния живот.

- Съвременната социално-икономическа ситуация изисква възпитанието да се ориентира към детето, и да се осъществи чрез позитивни стратегии и отношение на любов, емпатия, разбиране и уважение.

- Да се постави акцент върху научните търсения за превенцията и преодоляването на самотата, и по-конкретно при деца, живеещи разделени от своите родители, поради заминаване на гурбет.

- Прилагането на дългосрочна перспектива, като

педагогическата стратегия за преодоляване на самотата, осигурява психологическото благосъстояние на децата.

- Необходима е по-голяма креативност при разработването на нови и разнообразни дейности и добри практики за организация на свободното време и социалните контакти на деца.

- При разработването на програми за обучение на социални педагози и/ или детски учители/ начални учители, е необходимо да се постави акцент върху потребността от социални контакти и проблемите, свързани със самотата при деца

- Необходимо е откриване на дефицитите в родителството и подкрепа на семейството. Запознаване на младите семейства с методите, стратегиите за възпитание на детето, които ще им помогнат при отглеждането им, инвестиции в любов, внимание, възпитание, общуване.

- Подпомагането на „нормалното” семейство в ежедневието ще възобнови социалната гъвкавост и приспособимост на детето.

- Въпреки че, моралът и правото констатират, че самота при децата е нарушение на техните права, съществува явната заплаха от самота при децата.

- Необходимо е разработването *национални стандарти и методически указания за работа със самотни деца*. Създаване на обща *национална политика*, която да позволи не улавяне на вече изпаднали в риск деца, а системна работа и превенция на самотата.

- Необходимо е изясняване на понятието „неглижирано отношение” от страна на родителите.

- Отговорността за децата трябва да бъде кауза не само на Държавната агенция за закрила на детето и Агенцията за социално подпомагане, но и на всеки член на обществото. Съгласно чл. 7, ал.1 и ал. 2 от Законът за закрила на детето, всеки, който е станал свидетел на дете в риск, незабавно трябва да сигнализира. Има се предвид не само физическо оцеляване, но и неглижирано отношение, неправомерни мерки за възпитание.

- В нормативно отношение трябва да търсим отговорност и подкрепа от страна на страните – членки, на основание: чл. 18., ал. 1., според който „Държавите - страни по Конвенцията, полагат всички усилия за осигуряване признаването на принципа, съгласно който двамата родители носят обща отговорност за отглеждането и развитието на детето”; чл. 3, ал. 2. „Държавите - страни по Конвенцията

се задължават да осигурят на детето такава закрила и грижи, каквито са необходими за неговото благосъстояние, като се вземат предвид правата и задълженията на неговите родители, законни настойници или на другите лица, отговорни по закон за него, и за тази цел те предприемат всички необходими законодателни и административни мерки.

Съгласно горепосоченото е необходим *инструмент, който да реализира на практика* отговорностите на родителите/ настойниците/ попечителите/ страните членки на територията, на които се намират детето и неговите близки, носещи отговорност на него. Това би могло да бъде под формата на споразумение/договор между страните, така че да се осигури пълноценното осигуряване на правата на детето.

- Семейният кодекс не регламентира казусът с емиграцията на родители и оставянето на малолетните и непълнолетните им деца. За да стане възможно прилагане на нормативни положения от СК, конкретно за деца на емигранти, това може да стане с разширяване на дефинициите и на кръга на основанията за учредяване на настойничество и попечителство.

- Регламентиране на конкретна ситуация на деца на емигранти в ЗЗД също липсва. В чл. 25, т. 3, има основание за настаняване на детето извън семейството, когато родителите трайно не полагат грижи за своето дете. Но отново не включва случаят с родители на гурбет, защото те са осигурили лице, което да полага грижи, условия и средства за отглеждането.

- За справяне с проблема самота е необходимо сътрудничество в рамките на, така и през границите на организациите.

Осъществените изследвания и мотивация за работа по преодоляване на проблема „социално-педагогически аспекти на самотата при деца от предучилищна и начална училищна възраст”, потвърждава издигнатото научно предположение, *че детската самота е предизвикана и се влияе най-вече от условията на околната среда (семейство, детска градина, училище), която създава социалния „климат“ за възпитание на детето във възрастта от 5 до 11 години.* Детето от предучилищна и начална училищна възраст усеща последиците от „самотата“ и споделя своята тревожност, но тъй като не притежава надеждни защитни механизми, „външните“ въздействия провокират появата на своеобразно, различно по сила и динамика усещане за самота.

От съществено значение за появата на социалното явление „детска самота“ във възрастта от 5 до 11 години, са неблагоприятната семейна среда, отрицателният климат в детската и класната общност и негативните емоционални състояния на детето.

Най-важните условия са да се пристъпи поетапно към проучвателните процедури, стратегиите да бъдат индивидуализирани спрямо ситуацията, да се потърсят сътрудници в лицето на родителите. Сътрудничеството ще осигури на образователните институции по-добро осъществяване на различните потребности на децата. Това са принципите за адекватност в съвременните условия, за да постигнем най-висшата ценност на нашето общество, а именно – ЩАСТЛИВО ДЕТЕ!

ОСНОВНИ НАУЧНИ И ПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Проектиран е модел на педагогическа стратегия „Да общуваме с нашите деца” с превантивни и корекционни елементи, операционализирани чрез позитивни педагогически взаимодействия.
2. Разработен е модел за мрежово сътрудничество между организации и институции за справяне с проблема „самотата при деца от предучилищна и начална училищна възраст”, разгърнат върху класически и алтернативни схеми за мрежово сътрудничество.
3. Определени са и са изведени педагогическите условия за преодоляване на явлението „детска самота“ в предучилищна и начална училищна възраст.
4. Изведени и изследвани са различни фактори, които повлияват самотата при деца.
5. Конструирани са типизирани профили на самотното дете на основата на проведено изследване.
6. Създадена е комплексна методика (собствена и адаптирана) за изследване на тенденциите в социално-педагогическите аспекти на самотата при деца от предучилищна и начална училищна възраст.
7. Разработена и приложена е оригинална анкетна карта за проучване на нагласите на сектора НПО относно самотата при деца.
8. Разработена и приложена е анкетна карта за установяване на нагласите, съществуващите педагогически практики и тенденции относно самотата при деца.
9. Разработена е информационна брошура по темата на дисертационния труд.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Ковачева, А. (2012). Училищни мрежи за обучение в Англия: условия за развитие. *Педагогика*, 7.

Ковачева, А. (2013). Самотата при деца от предучилищна и начална училищна възраст. В: *Годишник на Факултет по педагогика*. Благоевград: Унив. издателство.

Ковачева, А. (2014). Факторът „местоживеене“: незаписване и ранно отпадане от училище. В: *Образованието в малките населени места*. Благоевград: Унив. издателство „Неофит Рилски“.

Ковачева, А. (2014). Детската самота – социално-педагогически аспекти. В: *Лаборатория за наука – 2014*. Благоевград: Унив. издателство „Неофит Рилски“.

Ковачева, А. (2014). Нагласите в сектора НПО относно самотата при деца. В: *Годишник на Факултет по педагогика*. Благоевград: Унив. издателство.

Ковачева, А. (2016). Мрежовото сътрудничество – условие за преодоляване на самотата при децата. *Педагогика*, 3.

Ковачева, А. (2016). Педагогически условия за постигане на режим на преодоляване на детската самота. *Педагогика*, 4.

Kovacheva, A. (2016). Facilitating the Institutions to Cope with Children`s Loneliness–Network Collaboration as a Main Condition. *Journal Association 1901 „SEPIKE”*, Ausgabe 12 Frankfurt, Deutschland Poitiers, France, Los Angeles, USA.